

Kateřina Bobková-Valentová – Martin Holý

Jak důkladně znali gymnazisté Bibli?

K užívání biblických textů ve školní výuce v českých zemích v 16. až 18. století*

How thoroughly did grammar school pupils know the Bible? The use of biblical texts in school tuition in the Czech lands from the 16th to the 18th century

■ **Abstract:** Based on an analysis of sources of various kinds (e.g. contemporary pedagogical theory, school rules, various teaching texts, religious reference works and the like) this paper attempts to grasp the extent of knowledge of Scripture and biblical history among students and Latin school graduates from the 16th to the mid-18th century. Partial knowledge of the Bible and biblical texts was all part of elementary education and children could acquire it before they studied at Latin schools (in the home environment, special catechises and the like), where these foundations were then strengthened. Research into educational institutes of various denominations and types (particularist town schools, non-Catholic private educational establishments, Jesuit schools, Piarist grammar schools and the like) indicates that although the reading of biblical texts as a rule was not included as a priority in Latin school curricula, pupils there did not only have a detailed knowledge of biblical history, but also managed to find their way round Scripture and to quote important passages from it, while dealing with Bible text and biblical realia both in religious tuition and in other subjects (particularly Latin). We do point out the differences that existed between individual schools, though these are in no way fundamental, rather depending on the definition of types of school. Scripture in the vernacular languages came to the fore in religious education particularly in the lower classes of non-Catholic schools, whereas students at Jesuit grammar schools dealt almost exclusively with Latin (or exceptionally Greek) texts. Generally speaking, the pedagogical idea behind working with the Bible was similar in all schools, and in any case the plan was based on the same source even if the exposition, the argument and sometimes even the particular texts that were used might differ from one denomination to another.

■ **Keywords:** Bible; history of education; religious education; Early Modern Age

■ **Mgr. Kateřina Bobková-Valentová, Ph.D.**, působí v oddělení raného novověku Historického ústavu Akademie věd České republiky. Věnuje se především náboženským a církevním dějinám 17. a 18. století (katerina.bobkova.valentova@gmail.com).

■ **Doc. PhDr. Martin Holý, Ph.D.**, je docentem Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a zástupcem ředitele Historického ústavu Akademie věd České republiky. Specializuje se na kulturní, intelektuální a vzdělanostní dějiny střední Evropy v 16. a 17. století (mholy9@gmail.com).

Tážeme-li se v dnešní sekularizované společnosti na znalost Bible, rozumíme tím především obeznámenost s obsahem evangelií a vybranými starozákonnými příběhy. Na tomto místě není třeba zdůrazňovat, že v raném novověku stejně jako v 19. a raném 20. století bylo hlubší či alespoň zevrubnější seznámení se s Bibli samozřejmostí. Kro-

* Studie vznikla v rámci podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 67985963 (K. Bobková-Valentová) a Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách* (M. Holý).

mě jiného je lze vymezit ve dvou rovinách: a) osvojení si obsahu Písma, do něž je zapotřebí zahrnout schopnost vyprávět biblické příběhy i znalost různých událostí, činů a postav, jež figurovaly v křesťanských výkladech dějin spásy; b) znalost vlastního textu Bible, ať už v jazycích originálu, či tradice, tedy v latině (Vulgáta) a v řečtině (Septuaginta), nebo ve vernakulárních verzích. Obě tyto roviny samozřejmě nelze od sebe oddělit, protože četba biblického textu implikuje poznání popisovaných dějů a situací a k vyprávění příběhů neoddělitelně patří užívání citátů z Písma.

Hlubší znalost Bible v obou uvedených rovinách lze předpokládat a také postihnout zejména u vzdělanější části společnosti. Proto se zaměříme na prostředí, v němž bylo možné takové vzdělání získat. Klíčová role zde připadala především latinským školám, které po celou sledovanou dobu tvořily páteř vzdělávacího systému v českých zemích. Příspěvek se zaměří na školy katolické i nekatolické, a to od počátku 16. do poloviny 18. století. Naším cílem bude především zodpovědět následující otázky: Jaké znalosti měli nebo měli mít žáci před vstupem na latinskou školu a jakým způsobem je nabyli? Zda, a pokud ano, tak jak se pracovalo s biblickým textem a dějepřevou přímo ve výuce na latinských školách? Lze přitom zachytit výrazné rozdíly dané typem vzdělávací instituce (nižší/vyšší latinské školy, městské partikulární školy, vzdělávací ústavy církevní apod.), respektive jejich konfesijním vyhraněním?

Pramenná základna k uvedenému tématu není na první pohled příliš bohatá. Přesto lze vycházet hned z několika typů pramenů. Cíle a formy výuky zračí soudobé pedagogické teorie,¹ klíčové jsou pak rovněž normativní prameny, zejména školní řády pro jednotlivé školy i studijní předpisy obecnějšího rázu (např. jezuitské *Ratio studiorum* z roku 1599) a také dochované učebnice či příručky náboženské výchovy, zejména katechismy užívané na jednotlivých školách. Jako komplementární zdroj lze využít rovněž některé texty, které znalost Bible odrážejí. Sem patří především vlastní literární tvorba studentů, jejich poznámky z výuky či školní divadelní hry.²

Elementární znalosti, k nimž vedle čtení a psaní patřily rovněž základy křesťanské věrouky a s nimi i částečná znalost Bible a biblických textů, mohly děti (zejména chlapci) v raném novověku získat ve sledované oblasti buď soukromým vzděláváním, anebo, zejména v 17. a 18. století, návštěvou některé ze soudobých triviálních škol, farních, řádových i jiných. V předbělohorské době přicházely v úvahu rovněž první třídy latinských vzdělávacích institucí, které do značné míry suplovaly tehdy jen minimálně

¹ K dějinám pedagogiky v 16.–18. století srov. přehledně alespoň Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky I–II*, Praha 1923; Hans-Ulrich MUSOLFF, *Erziehung und Bildung in der Renaissance. Von Vergerio bis Montaigne*, Köln - Weimar - Wien 1997; Hans-Ulrich MUSOLFF - Anja-Silvia GÖING (edd.), *Anfänge und Grundlegungen moderner Pädagogik im 16. und 17. Jahrhundert*, Köln - Weimar - Wien 2003; Winfried BÖHM, *Geschichte der Pädagogik*, München 2004; Hans-Ulrich MUSOLFF - Stefanie HELLEKAMPS, *Geschichte des pädagogischen Denkens*, München - Wien 2006.

² Na jednotlivé prameny bude odkázáno níže. K *Ratio studiorum* srov. Georg Michael PACHTLER (ed.), *Ratio studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Iesu I–IV*, Berlin 1887–1895; Gian Paolo BRIZZI, *La „Ratio Studiorum“*, Bologna 1982; Ladislaus LUKÁCS, *L'origine dei Collegi*, in: *La pedagogia dei gesuiti*, Messina 1986, s. 107–126; TÝŽ (ed.), *Monumenta paedagogica Societatis Iesu I–VII*, Monumenta Historica Societatis Iesu, tomus 92, 108, 124, 129, 140 a 141, Romae 1965–1992; Josef KOLÁČEK, *Ratio studiorum. Geneze, struktura a hlavní cíle*, in: Vojtěch Novotný (ed.), *Všechno je milost. Sborník k poctě 80. narozenin Ludvíka Ambrustera*, Praha 2008, s. 428–440; TÝŽ, *Ratio studiorum a jeho historické pozadí*, *Studia Comeniana et Historica* (dále jen SCeH) 36, 2006, č. 75–76, s. 19–31.

institucionalizované elementární školství. Dále je třeba počítat rovněž s možnostmi seznámení se s Biblií v rodinném prostředí, a to především u jednotlivých protestantských denominací, případně během nedělních kázání i speciálních katechezí pro děti, a to hlavně v souvislosti s jejich přípravou na svátosti, u katolíků zejména na první zpověď a svatě přijímání.

Pokud jde o předškolní vzdělávání, umožňují učinit si představu o úloze katechetické přípravy dětí do jejich cca 6–7 let některé spisy soudobých pedagogů. Mezi nimi zaujímá klíčové místo zejména Komenského *Informatorium školy mateřské* vzniklé v Lešně 1632 jako součást plánovaného rozsáhlého vzdělávacího cyklu, který měl sloužit k reformě českého školství po očekávaném zvratu pobělohorských poměrů ve prospěch jejich předbělohorské restituce.³

Mezi oblastí, na něž Komenský u předškolních dětí kladl velký důraz, patřila právě náboženská výchova. S ní bylo třeba začít již ve druhém roce věku. Děti se měly nejprve naučit být při pobožnostech potichu, skládat ruce, klekat a zejména, jakmile začnou mluvit, naučit se jednoduché modlitby. Do tří, resp. čtyř let má již každý ovládat desatero přikázání, apoštolské vyznání víry a Otčenáš, vše v mateřském jazyce. K tomu pak od čtyř let přistupují další modlitby, různé kratší biblické texty (žalmy) a také katechismus založený především na jednoduchých otázkách a odpovědích. Za důležitou součást vyučování náboženství považoval Komenský i zpěv. Pro jednotlivé svátky předepisuje pro děti ve věku pěti a šesti let konkrétní texty, které se měly naučit. Do jaké míry byli chlapani i dívky již v této vývojové fázi seznamováni přímo s biblickými příběhy a dalšími reáliemi Starého i Nového zákona, však bohužel na základě *Informatoria školy mateřské* nelze až na určité výjimky (povědomost o základních křesťanských svátcích, kterou mají nabyt v rámci chronologie a jež implikuje znalost příslušných novozákonních příběhů) blíže poznat.⁴

Přímá četba Písma ostatně nebyla bezprostřední součástí výuky či cestou k osvojení si základních školních dovedností ani na triviálních školách. Pro zlepšení čtení a pěstění křesťanských ctností volili např. piaristé na svých elementárních školách raději životy svatých a různé sbírky exempel.⁵ Část z nich, a to možná tu větší, však představovaly biblické příběhy.⁶ Ve vlastní náboženské výuce (katechismu) sice bylo

³ Tomáš HAVELKA (ed.), *Jan Amos Komenský. Informatorium školy mateřské*, Praha 2007. Srov. též František ČÁDA, *Význam Komenského Informatoria školy mateřské*, Praha 1904; Dagmar ČAPKOVÁ, *Komenského pojetí dětství a vztahu výchovy a vývoje dítěte*, SCeH 8, 1978, č. 19, s. 75–85; Boris UHER, *Dítě ve světle Komenského učebnic*, SCeH 8, 1978, č. 19, s. 86–91; Alena NASTOUPILOVÁ, *Výchova dětí předškolního věku v díle Jana Amose Komenského*, Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední 21, 2003, s. 37–48; Eduard MAUR, *Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského*, SCeH62, 1999, s. 113–125; Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, s. 46–51.

⁴ Viz T. HAVELKA (ed.), *Jan Amos Komenský. Informatorium*, zde hlavně s. 28n., 33–35, 37, 53, 60–62, 66n., 75, 79–86, 95.

⁵ „Legantur libri pii, ut exemplorum, vitae Sanctorum, de novissimis etc., quod etiam fiat in ultima et infima classe puerorum.“ *Constitutiones religionis clericorum pauperum Matris Dei scholarum piarum...*, Romae 1731, s. 337.

⁶ Jako příklad za všechny jmenujme oblíbenou příručku bavorského jezuita Michaela PEXENFELDERA *Florus Biblicus et Concinator historicus* (Monachii 1683, Augustae Vindelicorum 1747).

cílem vyložit a předat základní tajemství víry, ale to předpokládalo nejen opakované líčení evangelního příběhu, ale i základních starozákonních předzvěstí a paralel.⁷

K získání takové orientace v Písmu, respektive v něm popsaných dějinách spásy, sloužily také příručky zvané *Duchovní pohádky*, jež byly určeny nejen školní mládeži, ale obecně prostému lidu a jeho katechetům. Tyto tisky, obsahově i formálně často navzájem velmi podobné, vycházely od 16. století v utrakvistickém i katolickém prostředí, kde se s úspěchem užívaly minimálně do konce 18. století. Mají podobu souboru stručných otázek a odpovědí, tak jak to známe kupř. ze Štejerova *Žáčka*, a poskytují možnost nahlédnout do způsobu osvojení si Bible jejich recipientem. Texty obvykle začínají otázkami týkajícími se základních pojmů, po nich bezprostředně následují různě podrobné dotazy prověřující zejména znalosti biblických příběhů.⁸ Pro správné zodpovězení musíme někdy jen znát příběh, jindy kromě toho zapojit i počtářské dovednosti, důvtip nebo nadhled.⁹ Odpovědi formulované autorem pak ve většině případů odkazují na příslušnou kapitolu Písma, někdy je dokonce přímo citován konkrétní verš. V textu nalezneme i pro nás dosti specifický dotaz na nejkratší a nejdelší žalm.¹⁰ Taková otázka týkající se přímo znění biblického textu nebo jeho formální podoby je ale v duchovních pohádkách spíše neobvyklá a souvisí s mimořádným postavením žalmů v textu Bible. Kniha měla totiž roli souboru modliteb, některých i velmi často užívaných, a tudíž měla v náboženské praxi všech denominací jinou funkci než ostatní části Písma.

Ještě než se pokusíme zodpovědět otázku, zda, a pokud ano, tak jak se pracovalo s biblickým textem a dějeppravou přímo ve výuce na latinských školách, je třeba ve

⁷ Václav BARTUŠEK, *Elementární školství církevních řádů v českých zemích v době baroka*, in: Olga Fejtová - Václav Ledvinka - Jiří Pešek - Vít Vlnas (edd.), *Barokní Praha - barokní Čechie 1620-1740*, Praha 2004, s. 601-608, zvl. s. 602nn.; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ - Martin HOLÝ - Martina ONDO GREČENKOVÁ, *Církev, vzdělávání a věda*, in: Jiří Mikulec a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2012, s. 228-230. Srov. též další literaturu citovanou v pozn. 12.

⁸ Knihopis (www.knihopis.org) eviduje více než třicet různých tisků, nejstarší vyšel 1617 v Dobručici (K14064), snad nejmladší byl vydán v Litomyšli 1793 (K14083a); Čeněk ZÍBRT, *Hádanky tištěné v Příbrami r. 1737*, *Český lid* 11, 1902, s. 197-200 (autorem přiblížený text pod č. K14077); Bohumila JUNKOVÁ, *Didaktické barokní texty s náboženskou tematikou, jejich jazyk a styl*, in: Viktor Viktora - Milena Hájková (edd.), *Balbínovská miscellanea*, Klatovy 2002, s. 141-147 (autorka pracuje s jindřichohradeckým tiskem z roku 1738, Knihopis č. K14078).

⁹ „*Koho jeho vlasy o život připravili? / Absolona syna Davida krále: Když v utíkání pod dubem ujeti a utéci chtěl, zavisl ze vlasy a byl proboden, v 2 knihách Královských v 18. kapitole*“; „*Kolik osob nejvíce najednou Pána Boha viděli? / Sedmdesáte a čtyři, neb tak dí Pán Bůh v druhých knihách Mojžíšových v 24. kapitole k Mojžíšovi: Vstup ty a Aron, Nádob a Abibu, a sedmdesáte starších z Izrahele, a klaněti se budete z daleka. I viděli Boha Izrahelského, a pod nohama jeho jako dílo z kamene zaffirového, a jako nebe, když jest jasné, i viděli Boha, a jedli i pili*“; „*Kdo jest nejunělejší řezbář obrazův byl? / Pán Bůh: neb on z žebry nejspanilejší a nejpěknější obraz ženského pohlaví Evu vzdělal, již podobná na světě nižádná nebyla. V 1. knihách Mojžíšových v 2. kapitole*“ Citováno podle nekatolického vydání *Pohádek duchovních* D. Lobrýna (1616), znění pozdějších textů se však v citovaných místech od nich v zásadě neliší; *Pohádky duchovní nebo řeči v podobenství pověděné: anobř otázky zatmělé s odpověďmi kratičkými z Písem svatých Starého a Nového Zákona sebrané z německé řeči na českou přeložené a vydané od kněze Danyele Löbrýna Novoměstského z Hořejšího Slézka na ten čas kazatele slova Božího v Libichově nad Labem*, Dobručice 1616, nepag.

¹⁰ „*Který jest nejkratší žalm Davida svatého: Žalm 116: ten nemá než dva verše totiž: Chvalte Pána všichni národové, chvaltež ho všichni lidé, nebo utvrzeno jest na námi milosrdenství jeho, pravda Páně zůstává na věky; Který jest nejdelší? Žalm 118: ten má 175 veršův*“ *Tamtéž*.

stručnosti charakterizovat tento vzdělávací stupeň. Zatímco v předbělohorské době byly jeho základem v Čechách i na Moravě především městské partikulární školy¹¹ a vedle nich působilo několik desítek dalších latinských vzdělávacích institucí (soukromé, církevní apod.), v pobělohorské době mezi nimi klíčové místo zaujímal ve sledované oblasti především gymnázia Tovaryšstva Ježíšova, jejichž počet se v 17. století zněkolikanásobil. Kromě nich poskytovaly gymnaziální vzdělání rovněž jejich obdoby zřizované piaristy, hojně zejména ve druhé polovině 17. a ve století 18., a v menší míře i dalšími církevními řády: premonstráty, benediktiny, obutými i bosými augustiniány, kapucíny či minority.¹²

Ačkoli se mohly zčásti individuálně odlišovat, bylo cílem všech těchto škol především vštípit žákům aktivní znalost latiny slovem i písmem a vedle ní takovou látku, jejíž zvládnutí bylo předpokladem dalšího studia na soudobých univerzitách. Zejména šlo o část z takzvaných sedmera svobodných umění, dále o některé další do výuky postupně integrované předměty, geografii, historii, základy přírodopisu ad.¹³

Po celou sledovanou dobu patřilo k látce vyučované na latinských školách i náboženství. I když zpravidla netvořilo bohatě časově dotovaný předmět, byla mu přesto věnována nemalá pozornost. V rámci katechetické výuky a ovšem – jak uvidíme dále – i mimo ni, tj. při výuce jiných předmětů či v dalších součástech života raně novověkých gymnázií (účast na místním náboženském životě, školní divadlo atd.), se pak dostávalo místa i Písmu, a to jak staro- či novozákonním příběhům v různých podobách, případně dalším biblickým reáliím, tak také přímo některým biblickým textům.

Pro bližší ilustraci lze uvést několik konkrétních případů. První tři se budou týkat nekatolického školství, poslední pak výuky na jezuitských gymnáziích. Pokud jde o městské školy, můžeme vyjít na jedné straně ze školního řádu rektora pražské utrak-

¹¹ Srov. alespoň Zikmund WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století: kulturně-historický obraz*, Praha 1901, zde hlavně s. 3–35; Jiřina HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období*, Praha 1967; TÁŽ, *Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci*, Olomouc 1970; František PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*, *Československý časopis historický* 18, 1970, s. 345–368; Josef HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské*, *Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd* 82, sešit 2, 1972; TÝŽ, *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13.–18. století)*, *Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd* 89, sešit 2, 1979; Jiří PEŠEK, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 30, 1990, fasc. 2, s. 41–58; TÝŽ, *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech (1570–1620)*, *Český časopis historický* 89, 1991, s. 336–355; TÝŽ, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993, s. 30–58.

¹² K církevnímu školství v 16. a 17. století v českých zemích srov. z novější literatury alespoň K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – M. HOLÝ – M. ONDO GREČENKOVÁ, *Církev, vzdělávání a věda*, hlavně s. 211–238. Viz též Metoděj ZEMEK – Jan BOMBERA – Aleš FILIP, *Piaristé v Čechách na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*, *Prievidza* 1992, s. 95–124; Václav BARTUŠEK, *Šíření piaristických kolejí a škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století*, *Paginae historiae* 11, 2003, s. 32–68; Tomáš ČERNUŠÁK, *Proměny řádového školství dominikánů v českých zemích (nástin vývoje ve 14.–18. století)*, *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 21*, 2006, s. 3–10; Hedvika KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*, Praha 2011.

¹³ Viz nejnověji i s odkazy na starší literaturu Martin HOLÝ, *Schulbücher und Lektüren in der Unterrichtspraxis an böhmischen und mährischen Lateinschulen des 16. und frühen 17. Jahrhunderts*, *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft* 15, 2012, s. 105–119.

vistické univerzity Petra Kodícila z Tulechova z roku 1586, který byl určen pro latinské školy v Čechách spravované již od středověku Karlovým učením, na straně druhé i z místních školních řádů vydávaných v 16. a raném 17. století pro jednotlivé vzdělávací instituce.¹⁴

Kodicilův řád věnuje zvládnutí „nauky nebeské, bez níž spásy není“ nemalý prostor. Ukazuje sice, že nebyla samostatným předmětem, postupovala však výukou od jejích počátků. Konkrétně se tak žáci již v první třídě učili zpaměti různé modlitby pro každodenní potřebu i biblické pasáže (žalmy, evangelia, epištoly), dále memorovali úryvky katechismu, jež se zároveň učili psát, opakovali části nedělních kázání apod. Totéž se pak jen s menšími obměnami již v latinské (později i řecké) formě objevuje v následujících třídách. Na rozdíl od počátků výuky, kde šlo spíše o memorování, byl ve vyšších třídách věnován prostor i interpretaci vybraných pasáží, a to jak pronesených kázání, tak také různých biblických míst či úryvků z katechismu. Samostatnou kapitolu představoval náboženský zpěv, který byl nedílnou součástí výuky ve všech třídách. Kodícilův řád jej podobně jako i další součásti praktické náboženské výchovy upravuje v samostatném oddílu nazvaném „Zákony o nábožnosti“.¹⁵

Poněkud odlišně je náboženská výuka rozvržena v případě veršovaného studijního řádu profesora pražské univerzity Vavřince Benedikta z Nudožer z roku 1607 pro pražskou svatojilskou školu. Přímé užití biblického textu, v tomto případě četbu evangelií, předepisuje dokonce již pro první třídu. S Novým zákonem se zde přitom žáci teprve začínající s latinou měli seznámit v češtině. Který z překladů Bible byl užit, není jasné. Podobně i katechismus (bez bližší specifikace) měl být používán v mateřštině.¹⁶

V případě druhé a třetí třídy měli být žáci důkladně obeznámeni i se staro- a novo- zákonnými příběhy, a to za pomoci čtyřdílných *Dialogi sacri* savojského kalvinisty Sebastiana Castellia, které byly vydány i u nás.¹⁷ Příznačná je skutečnost, že se tak

¹⁴ Srov. alespoň *Schola Zatecensis Iacobi Strabonis Glatovini...*, Pragae 1575; Petrus CODICILLUS, *Ordo studiorum docendi atque discendi literas, in scholis civitatum Regni Boemiae...*, Pragae 1586; *Classes quinque in Academia Pragensi pro pueris et adolescentibus cujusvis conditionis ac dignitatis, domesticis et peregrinis erectae*, Pragae 1609 (vydal v 18. století Adauctus VOIGT, *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae I*, Pragae 1775, s. 321–336); *Intimatio paedagogii academici, trilinguis, trivii...*, Pragae 1612; Petrus AILBERUS, *Ratio docendi et discendi in singulis Instituti Paedagogii Evangelici Nationis germanicae Palaeae Pragae Classibus*, in: týž, *Oratio Panegyrica [...] dicta 14. Novembr. ...*, s. 1., s. d., složky O1b–R2b; František Jan ZOUBEK (ed.), *M. Petra Codicilla z Tulechova Řád školám městským v Čechách a na Moravě léta 1586 akademií pražskou vydaný*, Praha 1873; Antonín TRUHLÁŘ, *M. Vavřince Benedikta z Nudožer školní řád z r. 1607*, *Časopis Musea království českého* 65, 1891, s. 67–74; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 608–658; Jan V. NOVÁK, *Studijní řád katedrální školy Olomoucké*, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída fil.-hist.-jazyk.*, 1898, s. 1–12; Týž, *Die Schulordnung des deutschen „Gymnasium illustre“ bei St. Salvator im Prag*, *Jahrbuch der Gesellschaft f. G. des Protestantismus in Österreich* 27, 1906, s. 123–150; Martin HOLÝ, *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*, in: Eva Semotanová (ed.), *Cestou dějin 2. K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc.*, Praha 2007, s. 159–184 (edice školního řádu /1550/ na s. 172–183). K částečně dochovanému školnímu řádu královéhradeckému z roku 1566 srov. Týž, *Pedagogický reformátor Johannes Sturm, štrasburská škola a české země v prvním století novověku*, *SCeH* 41, 2011, č. 85–86, s. 37–52, zde s. 47.

¹⁵ F. J. ZOUBEK (ed.), *M. Petra Codicilla z Tulechova Řád*, s. 7–19, 24–25.

¹⁶ A. TRUHLÁŘ, *M. Vavřince Benedikta z Nudožer školní řád*, s. 68n.

¹⁷ *Rozmlouvání společného z Písem Svatých o věcech skutečně zběhlých z Starého i Nového zákona sebranych od Sebastjana Kastalia řeči latinskou sepsaná a nyní v nově v českou řeč přeložená knihy čtvery*,

dělo nepřímo v rámci výuky latiny. Jednotlivé dialogy, jednoduché obsahem i jazykem, zčásti vycházejí přímo z biblického textu, zčásti jsou fiktivní, a učitel je měl předčítat a nejprve česky interpretovat. Když žáci zvládli slovní zásobu a zafixovali si jednotlivé obraty, měli je již sami číst, plynule překládat za pomoci Veleslavínových slovníků a interpretovat. Důraz byl přitom vedle evangelií kladen zejména na Pět knih Mojžíšových (tzv. knihy historické a prorocké).¹⁸

Ve třetí a čtvrté třídě, kde se měli žáci zdokonalit zejména v prozaickém a básnickém slohu, byly sice ke vštípení kvantit, tropů, figur atd. užívány zejména texty antické, vedle nich však rovněž Písmo, a to také oblíbené latinské překlady, resp. parafráze Žalmů, které pořídil skotský historik George Buchanan. Které z řady vydání jeho díla bylo ale užito, není jasné. V úvahu přichází mj. edice V. Benedikta z Nudožer.¹⁹

Přímá práce s Biblií ve výuce je pak doložena i pro některé nekatolické vzdělávací instituce zřízené ze soukromých zdrojů, např. pro rožmberské gymnázium v Soběslavi založené na základě závěti Petra Voka z Rožmberka z roku 1610. Náboženská výchova zde byla pokročilá. V nejnižší třídě četli žáci v neděli evangelia v češtině a němčině, v prostřední pak denně po ranní modlitbě vybranou kapitolu z Písma, opět ve vernakulárních jazycích. Kromě toho zde měl být věnován prostor i výkladu epištol. Ty byly pak v nejvyšší třídě čteny v latině a řečtině spolu s dalšími novozákonními texty. Již od nejnižší třídy byl součástí výuky rovněž katechismus – nejprve v mateřském jazyce, později v latině, a text České konfese, s nímž se v tercii pracovalo v řeckém překladu. Učitel měl přitom žáky vždy upozornit, o kterou část Písma se daný článek opírá.²⁰

Pokud jde o zmiňovaná jezuitská gymnázia, je zřejmé, i když velmi obtížně přímo doložitelné, že jejich studenti si své znalosti biblické dějepřevy, typologických paralel a nejrůznějších exemplů během školních let značně prohloubili. Měli k tomu hned několik přímých i nepřímých příležitostí. Vlastní výuce katechismu byla v rozvrhu věnována pouze jedna hodina v týdnu a pozornost se soustředila na systematické zvládnutí zá-

Meziříčí nad Oslavou 1558 (Knihopis č. Ko1471). Některé latinské verze Castellionových *Dialogů* (např. Lyonské vydání z roku 1549) jsou dostupné v digitalizované podobě na internetu – srov. <http://books.google.cz/books?id=AOQ7AAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=dialogi+sacri&hl=cs&sa=X&ei=3qLGUBPFA4fKtQalrIEg&ved=0CDIQ6AEwAA> [náhled 23. 6. 2013].

¹⁸ A. TRUHLÁŘ, *M. Vavřince Benedikta z Nudožer školní řád*, s. 69n.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 70n. Srov. i *Aliquot psalmsorum Davidicorum paraphrasis rhytmometrica... Žalmoné některé v písně české na způsob veršů latinských v nově uvedené a vydané...*, Praze 1606. Některé starší edice Buchananových *Žalmů* jsou přístupné online – Georgius BUCHANAN, *Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*, Lutetiae 1580 – http://books.google.cz/books?id=CgBBAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [náhled 23. 6. 2013].

²⁰ Testament se nachází ve Státním oblastním archivu Třeboň, Cizí rody – registratura, listina 27/21. Srov. též Národní archiv Praha, Desky zemské větší 135, fol. M 20^r-N 19^r. Školní řád soběslavský (*Instructio et ratio docendi in illustri Rosenbergensis gymnasio Sobieslaviae*) z roku 1613 je znám pouze v podobě, kterou vydal Aduactus VOIGT, *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae II*, Praze 1776, s. 282-290; v českém překladu Amedeo MOLNÁR, *Českokobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 260-262. Z dosavadní literatury k soběslavskému gymnáziu viz Josef LINTNER, *Škola Rožmberská v Soběslavi*, Sborník historického kroužku 8, 1889, č. 1, s. 77-84; Martin HOLÝ, *Bildungsmäzenatentum und Schulgründungen des Adels für Protestanten in Böhmen und Mähren (1526-1620)*, in: Joachim Bahlcke – Thomas Winkelbauer (edd.), *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern, 1500-1800*, Wien 2011, s. 102-105 (zde i další odkazy).

kladů víry. Se stoupajícím věkem a vzdělaností studentů se nutně forma jejich předávání postupně měnila z pouhého memorování pouček v jejich interpretaci. V této fázi byla práce s Písmem i komentáři církevních otců nezbytností. Výklady formulací katechismu (Kanisiova) museli studenti nejen vstřebat, ale ti nejstarší i sami připravit. K prověřování dovedností všech stupňů pak sloužily pravidelné soutěže. S biblickým textem se studenti rovněž setkávali při společných nedělních bohoslužbách, po nichž následovalo latinské kázání nebo exhortace v češtině či němčině pro mladší žáky. Chlapcům jistě uvízla v hlavě i řada úryvků z textů, které vyslechli při každodenní školní mši.²¹

Vzhledem k trvajícimu zaměření na ciceronskou latinu se texty z Vulgáty ve vlastní výuce jazyka nepoužívaly. Základy řečtiny však měly otevřít cestu k četbě církevních autorů, a proto absence ukázek z Písma v řecké četbě poněkud překvapí. V závěru učebnice základů řečtiny Jacoba Gretsera sice najdeme mezi ukázkami řeckého textu (vydáno jako paralelní bilingva s latinou) pět základních modliteb, jež jsou vlastně úryvky z novozákonních textů (*Pater, Ave, Magnificat, Nunc dimittis, Benedictus Dominus*), za seznámení se s řeckým překladem Bible to však považovat nemůžeme.²² To však neznamená, že by učitelé s latinským, popř. řeckým textem Bible, který sami znali dosti důkladně, nemohli ve třídě vůbec pracovat. Řada citátů, které byly studentům známé pasivně, mohla snadno sloužit jako pomůcka k zapamatování morfologických zvláštností či některých syntaktických konstrukcí. V učebnicích a příručkách je však nenajdeme.

Četbě a vyprávění biblických příběhů se pak mohli studenti věnovat ve výuce během odpočinkových dní, kdy se měli zaměřit na historii, geografii či realie všeho druhu.²³ Konkrétní představu o způsobu, jakým byly dějepis a zeměpis vyučovány na jezuitských školách 18. století, může poskytnout šestidílná sada učebnic *Rudimenta historica sive brevis facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi*.²⁴ Pro potřeby řádových škol, na nichž se stala velmi oblíbenou příručkou, ji sestavil Maximilian Dufrene. V české provincii byla užívána zejména vydání určená přímo pro potřeby zdejších gymnázií, tedy všechny pražské a vratislavské tisky, ale také vydání pořízená v Trnavě a Augšpurku.²⁵

²¹ Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 127–132.

²² Jacobus GRETSER, *Rudimenta Linguae Graecae*, Oeniponti 1717, s. 119–120, 123–126, 133–134.

²³ K náplni výuky v odpočinkových dnech podrobněji K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život*, s. 158n.

²⁴ Za upozornění na tuto knihu srdečně děkujeme dr. Martinu Svatošovi, který nám též umožnil nahlédnout do vlastního vratislavského vydání.

²⁵ Maximilian DUFRENE, *Rudimenta historica sive brevis facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi: Pro gymnasiis Societatis Jesu in provincia Bohemiae. Opusculum I. Historiae biblicae*, Praegae 1729; *Opusculum II. De 4. praecipuis monarchiis...*, [Praegae] 1729; *Opusculum III. Continuatio Monarchiae Romanae...*, [Praegae] 1730; *Opusculum IV. De regnis, aliisque orbis provinciis...*, Praegae 1738; *Opusculum V. Rudimenta geographica sive brevis facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia geographica imbuendi...*, [Praegae] 1730; *Opusculum VI. Epitomen historiae ecclesiasticae complectens...*, Praegae 1731; TÝŽ, *Rudimenta historica I–IV, VI, Tyrnaviae* 1731, TÝŽ, *Rudimenta geographica V, Tyrnaviae* 1731; TÝŽ, *Rudimenta geographica V, Wratislaviae* 1741; TÝŽ, *Rudimenta historica, Tyrnaviae, I*: 1748; *II*: 1746; *III*: 1747; *IV*: 1748; *VI*: 1746; *Rudimenta geographica V, Tyrnaviae* 1741; TÝŽ, *Rudimenta historica, Praegae, II*: 1761; *IV*: 1758; *VI*: 1756; *Rudimenta geographica V, Praegae* 1765.

Vzhledem k zaměření příspěvku se stručně zastavme jen u prvního svazku, který je věnován biblickým dějinám. Dějinné události jsou zde členěny do šesti etap:²⁶ I. od stvoření do potopy, II. od synů Noemových do stavby Babylonské věže, III. od Abrahama po vyvedení z Egypta, IV. od čtyřicetiletého putování pouští po konec doby Soudců, V. doba královská, VI. babylonské zajetí. Text, který vycházel jako latinsko-německá bilingva, není souvislým výkladem biblických dějin, ale opět souborem otázek a různě obširných odpovědí, jež často směřují nejen k obeznámení se s dějinnou událostí, ale i k zamyšlení nad motivy jednotlivých aktérů a k morálnímu zhodnocení jejich jednání.²⁷

Je tedy zřejmé, že během školního výkladu i případné soukromé četby příruček již nešlo pouze o zapamatování si určitého příběhu, ale o získání skutečného přehledu o biblických dějinách, zeměpisu Svaté země či jiných reáliích starozákonní doby. Část těchto informací se navíc prolínala s výkladem o antickém světě, jehož poznání byla věnována nemalá pozornost. Takovéto humanismem prosazené soužití biblického a antického světa exemplar a typologických paralel je zjevné i na emblematech či školských hrách.

Práci s Písmem právě v dramatické tvorbě určené školní mládeži lze shrnout do tří základních bodů. Na prvním místě jsou to přímo biblické hry, které přivádějí na scénu biblické postavy nebo zpracovávají biblické příběhy, jež byly oblíbené ve všech konfesních prostředích.²⁸ Zejména u nekatolíků známe fiktivní dialogy biblických postav, sloužící jak k tříbení jazyka, tak k předávání pravd víry a poučení v křesťanských ctnostech. V jezuitských školách²⁹ u nás najdeme řadu her starozákonních, tvoří však jen malou, od 16. do 18. století stále se ztenčující část školního repertoáru.³⁰ Zpracování těchto námětů se většinou příliš neliší od jiných typů exemplar, příběh i dialogy bývají vedeny volně podle autorovy fantazie, tedy bez přímé vazby na text Písma. Druhým typem uplatnění práce s Biblí je užití citátů z Písma jako podkladu pro alegorickou, popř. i dějovou hru, jejíž děj stvořila autorova invence. Třetím pak je použití biblických citátů v textu či synopsi hry, kde se ocitají v sousedství citátů z antických autorů.

* * *

²⁶ Jedná se o běžnou periodizaci, jež vychází z biblického textu, mezníky jsou určeny pouze podle židovských dějin. Dufrené toto hledisko nekombinuje s periodizací podle dějin antického světa, jak to nalézáme u některých jiných autorů. K piaristickým historiografům a jejich periodizaci dějin srov. např. Milan SKŘIVÁNEK, *K osvíceneckému pojetí a výuce dějepisu ve světle rukopisů piaristické koleje v Litomyšli*, Pardubice 2008, s. 34–38.

²⁷ Např. pro vylíčení Josefových osudů volí tyto otázky: „I. Cur Josephus in tantam fratrum offensio-nem incurrit? II. Quid igitur somniabat? III. Num conceptum animo facinus perpetrare sunt ausi? IV. Quamdiu Josephus hac in cisterna delituit? V. Qui vero facinus tam atrox parentem celare potuerunt?“ M. DUFRENE, *Rudimenta historica I*, Augustae Vindelicorum 1726, s. 56–59.

²⁸ K biblickým hrám především v protestantském prostředí viz naposledy Wolfram WASHOF, *Die Bibel auf der Bühne*, Münster 2007, zde i přehled starší literatury.

²⁹ Vedle čistě školních her lze velmi podrobně znalosti Písma sledovat i na hrách či oratoriích provozovaných během Velikonoc a svátku Božího těla.

³⁰ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život*, s. 112; Magdaléna JACKOVÁ, *Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti*, Praha 2011, passim; přímo k biblickým hrám v českém prostředí TÁŽ, *Divadlo, bible a škola. Biblické hry v raném novověku*, v tisku.

Z výzkumu, na jehož některé aspekty jsme se pokusili v příspěvku poukázat, jasně vyplývá, že ačkoli četba biblických textů do studijních plánů latinských škol nebyla primárně zařazována, měli jejich absolventi nejen zevrubné znalosti biblické dějepřevy, s nimiž do školy zčásti již přicházeli, ale dokázali se v Písmu pravděpodobně dobře orientovat či z něj citovat důležité pasáže.

Rozdíly, které mezi jednotlivými školami zaznamenáváme, nejsou nijak zásadní a souvisejí především s vymezením typu škol. Písmo ve vernakulárních jazycích přicházelo ke slovu v náboženské výchově zejména v nižších třídách nekatolických škol, téměř výhradně s latinskými (výjimečně řeckými) texty se naopak setkávali studenti jezuitských gymnázií. Obecně lze říci, že koncepce práce s Biblí ve výuce byla ve všech školách podobná – její schéma ostatně vycházelo ze stejného zdroje – konfesně se mohl lišit výklad a argumentace a někdy konkrétní texty, s nimiž se pracovalo.

Na úplný závěr nezbyvá než připomenout, že vydání a rozšíření příslušných „pravověrných“ vernakulárních překladů Písma nemohlo přinést absolventům latinských škol nějaký radikální posun ve znalosti Písma, mohlo však pro ně být počinem konfesijně a národně identifikačním či moderně řečeno kulturním.